

Бабаева А.Д.

УКУКТУК МАДАНИЯТ МЕНЕН УКУКТУК АҢ-СЕЗИМДИН ӨЗ АРА КАРЫМ-КАТЫШЫ

Бабаева А.Д.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ

A.D. Babaeva

THE RELATIONSHIP OF THE LEGAL CULTURE OF THE LEGAL CONSCIOUSNESS

УДК:34.5

Бул мақалада укуктук маданияттуулук, мыйзам чыгаруу тармагындагы аракеттери, социалдык факторлордун таасири жөнүндө жазылган.

In this article are considered, legal culture, lawmaking and influence of social factors.

Эгерде, адамдын маданияты боюича кеп кыла турган болсок, биринчи кезекте, анын интеллекттик жана таалим тарбиясынын бийиктиги боюнча сөзсүз түрдө айтышыбыз керек. Ушул маселенин алкагында интеллект жана таалим-тарбия түшүнүгүнө эмнелерди байланыштырып кароого боло тургандына токтолгонубуз максатка ылайык келет. Себеби, интеллект боюнча ой жүгүртө турган болсок, бул түшүнүктүн кучагында адам кандай өзгөчөлүктөргө ээ боло тургандыгын ачып көрсө-түшүбүз зарыл.

«Интеллект» ээ болгон билим деңгээлине, шык-жөндөмүнө, адамдын башка нерселерге болгон түшүнүгүнүн кеңдигине жараша аныкталат. Бул жерден маданияттуулук билим деңгээлине байланыштуу болот деген пикирлер бар экендигин айта кеткенибиз артыкбаштык кылбайт. Анткени, адамдын алган билими

Маданияттуулук - бул кандайдыр бир түшүнүктү кабыл алууга, өздөштүрүүгө ылайыкташкан жөндөм жана башка адамдарга, айлана-чөйрөгө сабырдуулук менен жасалган мамиле.[1]

Ошондой эле курчаган чөйрөгө аяр мамиледе болуп, ар кандай мүнөздөгү адамдарды түшүнө билүүгө аракет жасай алса, андай адамда көрөлбастыкка, кайдыгерликке, олдоксондукка жол берилбейт. Мындай адамдар узак өмүр сүрүшүнө шек саноого болбойт.

Эгерде, биз маданият тууралуу сөз кылгыбыз келсе, анда таалим-тарбия боюнча айтпай кетүүгө акыбыз жок. Анткени, тарбиялуулук белгилүү бир эрежелердин жыйындысына ылайык аракеттенүү, эрежелерде жазылган тартиптин жана китепте белгиленген этикеттин так сакталышы дегендикке жатпайт. Тарбияны биз бул жерде-адамдын курак-жашына карабай, айлана чөйрөгө, коомдогу шартка, ишмердик чөйрөсүнө жасалган аяр мамиле катары түшүндүргүбүз келет. Биздин көз карашыбызда, тарбиясы начар адамга коомчулук тарабынан үзгүлтүксүз көңүл бурулуп, анын кемчилиги ар дайым көрүнүп, эл ичинде айтылып жүрөт. Ал эми тарбиялуу адамды белгилөө кыйла татаалыраак.

Себеби, анын жүрүм-турумундагы белгилердин эс тутумда сакталып калышы оңойго турбайт.

«Тарбиялуу адам - бул башка адамдардын пикири менен эсептешүүнү каалаган адам. Анын сылык-сыпаа жүрүшү адатка айланып, ал адат башка адамдар үчүн жагымдуу маанай жаратат. Бул деген өзүнөн улуу-кичүүлөргө, турмуштук жана кызматтык

абалына карабай, баарына бирдей сылык мамиле жасай билет дегендик.» [2]

Адам бардык жерде өзүн бир калыпта алып жүрө албайт. Анткени, анын орду ар жерде ар башка. Мисалы, үй-бүлөдө башка, иш ордунда башка, коомдук транспортто таптакыр башка. Бирок ал кайсыл жерде болбосун, башкаларга бир эле адам катары мамиле жасап, биринчи кезекте, өзүн-өзү сыйлап, адамдык бийиктигин сактай билсе болот,

Бирок көп учурда айрым адамдар өзүн маданияттуу адам катары көрсөткүсү келгени менен, башка адамдарга жасаган мамилесинде олдоксондукту көрсөтүп алат. Ушул маселеге байланыштуу, белгилей кетүүчү жагдай, жалпы коомдун маданияты -жеке адамдын маданиятынын жыйындысы экендиги эске алынышы керек.

Кандай гана ишмердиктин түрү болбосун, ал жалпы коомчулук, же жеке адам тарабынан түптөлгөн маданияттын бийиктигине көз каранды. Бир жагынан алып караганда, маданият - адам тарабынан түзүлгөн жагымдуу маанайдын жыйындысы, экинчи жагынан алып караганда, ал жалпы коом жетишкен рухий баалуулуктардын системасы. Ушул жерден маданиятты түзгөн жалпы факторлордун деңгээлин аныктоого багытталган пикирлер өтө эле көп кырдуу экендигин белгилей кеткенибиз оң. Мисалы, материалдык жана рухий байлыктардан тышкары да адамзат тарыхындагы тар чөйрөдө жыйылган дүйнө таанымынын топтомуна, жүрүм-турум өзгөчөлүгүнө, адамдардын баалуулуктарга болгон мамилесине, аракетине чейин аныктоого аракет кылган көз караштар арбын. Укуктук маданияттын жалпы курамы менен тыгыз байланышта. Аң-сезимге, кыял күүсүнө, дүйнө таанымга тийгизген күчтүү таасири гана аны өзүнчө таанып билүүгө мүмкүндүк берет. Анын баалуулук катары таанылышын жалпы коомдун укуктук чөйрөсүндөгү турмуштун өзү аныктайт. Укуктук маданияттын жалпы маданиятка тийгизген таасири укук коргоодо, прогрессивдүү мыйзамдардын иштөө жолунда, укуктук маданияттын эркин өнүгүшүнө түзүлгөн шартта, укуктун туруктуулугунун орнотулушунда келип чыгат.

Укуктук маданият төмөн болгон учурда бардык кылык-жорукка жол берилген эркиндик пайда болуп, мыйзамсыздык, зомбулук күч алат. Тескерисинче, укуктук маданият тиешелүү бийиктикке жетишкен болсо, ар бир адамдын укуктук эркиндиги үчүн шарт түзүлүп, демократиялык түзүлүшкө жол ачылат. Кандай гана коомдун кайра түзүлүшү болбосун, ал укуктук маданияттын илимий негизи, мыйзамдардын жеткиликтүү иштелип чыгышы, ал мыйзамдардын так сакталышы менен байланыштуу болот. Мейли, каалаган реформаны мисал катары алып көрөлү, анда укуктук негиз болбосо, ал иш аракет жүзөгө ашырылбайт. Ошондуктан, аны уюштуруучулар менен

жетектөөчүлөр укуктук маданиятты үзгүлтүксүз өнүктүрүп турушу зарыл. Жогорку деңгээлдеги конституциялык маданияттын сакталышы саясий системакын түзүлүшүнө, парламент ишмердигине, аткаруу органдарына, коомдун түзүлүшүнө, укук коргоо органдарына керек болгон өзгөчө зарыл көрүнүш.[3]

Социалдык жана рухий турмуштун чөйрөсүндө да укуктук маданият бөтөнчө мааниге ээ. Ырасында, адамдар укуктук маданиятка ээ болбосо, аны таанып билбесе, анын негизинде өз ара мамилелер түзүлүшү керек экендигин белгилебесе. Ар бир адамдын өз ара түзүлгөн карым-катышы мамлекеттик органдар тарабынан көзөмөлдөнүшүн түшүнбөсө, жаралган талаш маселени чечүү мүмкүн эмес. Адам укугунун кеңдиги жана кепилдикке алынышынын туруктуулугу укуктук маданияттын манилүү белгиси. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө бул маселе социалдык турмуштун чөйрөсүндө жарым жан бойдон калууда.

Эгерде, коомдук кризистин келип чыгуу себебин анализдеп чыгууга аракет жасай турган болсок, анда элге жана алардын индивидуалдуулуктарына жасалган кысымдардын көп жылдык агымы негиз болгон деген жыйынтыкка келүүгө болот. Мындай көрүнүш аң-сезимде идеологиялык догманын кенен жайылышы, эркин ой жүгүртө билгендердин аркасынан сая түшүү, адам укугунун чектелиши жана бузулушу менен мүнөздөлөт. Анын натыйжасында, көпчүлүк башка бирөөнүн эркин каяша айтпай, кынтыксыз аткарган, өтө эле элпек элге айланат. Акыркы жылдары жүргүзүлгөн реформанын жыйынтыгы менен атуулдардын эркиндиги бир топ жолго коюлду. Бирок инсандын социалдык жактан корголушу жетишсиз бойдон калууда. Анын натыйжасында, коомдо ушул күндө да социалдык чыңалуу толугу менен жоюлган жок деп кесе айтууга болот.

Мына ушундай жагдайларды эске алып, баарынан мурда, адам, анын укуктук жактан корголушу, элдин ички жана сырткы эркиндиги боюнча кам көрүүгө аракеттенишибиз керек.

Биздин өлкөдөгү бийлик жана мыйзам жеке адамды, аны менен катар эле бүтүндөй бир улутту коргоого алсыз экендигин бир нече ирет көрсөттү. Азыркы күндө мыйзамга баш ийбеген, жеке адамдын мыйзамга карата текебер мамиледе болгон учурун арбын жолуктурууга болот. Мындай кемчиликтерди жоюу максатында мыйзам жана мыйзамдуулукту заман талабына жараша иштеп чыгуу механизми боюнча бүгүнкү күндө сунуш жокко эсе.

Мамлекет курамында иштеп жаткан бийлик менен мыйзам жалпы коомго активдүү түрдө жана эффективдүү колдоо көрсөтүп турушу зарыл. Андай колдоонун көмөгү менен укуктук шалакылыктан, баш аламандыктан арылыш керек. Ошондо гана эркин атуулдук коомдун жана укуктук мамлекеттик курулуш шарты боюнча кеп кылууга болот. Укуктук маданият болжолдуу түрдө кылмыш дүйнөсүнүн деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган. Бул жерде жеке адамдын кылмыш дүйнөсүнө тиешеси бар экендиги күмөндөлүп, ал өзүн укуктук жактан корголушун ойлонбогондугу тууралуу кеп болуп жатат.

Кылмыш дүйнөсүнө каршы турган күрөш учурда өз эффективдүүлүгүн көрсөтө албай жат-

кандагын ачык айтышыбыз абзел. Анын себептери төмөндөгүлөргө-байланыштуу:

- укук коргоо органдарынын ишмердиги макулдашылбаган;
- укук коргоо органдары коомчулук менен биргеликте иш алып барбайт;
- мыйзамга негативдүү жасалган мамилелер арбын;
- укук коргоо органдарында иштеген кызматкерлердин жаңа мамлекеттик башкаруу органдарынын жетектөөчү кызматкерлеринин укуктук маданияты төмөн.[4]

Кылмыш дүйнөсүнө каршы күрөшүүнүн эффективдүү жүргүзүлбөгөндүгүнүн жогоруда белгиленген себептери - укук коргоо органдарынын жана мамлекеттик башкаруу органдарында иштеген кызматкерлердин укуктук маданияты менен катар эле бүтүндөй калк катмарынын укуктук маданиятынын деңгээлин жогорулатуу зарыл экендигинин күбөсү боло алат. Албетте, укук коргоо органдарынын, мамлекеттик кызматкерлердин, мыйзам чыгаруучулардын, биринчи кезекте, маданий бийиктиги, анын ичинде укуктук маданияты өтө жогорку көрсөткүчтө болушу учурдун талабы.

Мыйзам чыгаруу тармагындагы маданият укуктук маданиятта өзгөчө орунда турат. Мыйзам чыгаруунун жыйынтыгы көп кырдуу, нары терең өздөштүрүлгөн билим натыйжасынан, анын тарыхынан, перспективдүү өнүгүшүнөн куралат.

Мыйзам чыгаруучу кызматкер эл катмары менен күнүгө үзгүлтүксүз пикир алышуу, карым-катыш түзүү жолу аркылуу терең билимге жана бай тажрыйбага ээ болот. Мындай бийиктикке жетиш үчүн өзүндө болгон билим көрөңгөсүн, жеке тажрыйбасын мыйзам тили боюнча толук колдоно билсе, мыйзам жазуу чеберчилигин өркүндөтүп, мыйзам жазуу техникаларынын профессионалдык ыкмаларын өзүнө сиңирип алууга жол ачылат.

Укуктук маданияттын таасири комдук пикирге түздөн-түз тийгизген таасирден улам пайда болот. Башкача айтканда, ал таасир адамды курчаган чөйрөдөн келип чыгат. Ал эми коомдук пикир - акыл-эстнн жаралышынын бир формасы.

Коомдук турмуштагы бардык окуялар, кубулуштар, процесстер системалык элемент катары өз ара тыгыз байланышта. Эгерде, «коомдук пикирди» түшүнүк катары ачып көрсөтүүгө аракет кылсак, анда М.С.Ошерова, Л.И.Спиридовалардын пикирине таянып, төмөнкүлөрдү айтууга болот: коомдук пикир, биринчи кезекте, юридикалык көрүнүштөрдү чагылдырып турат. Ал индивиддердин жеке пикирлеринен жана алардын укуктук аң-сезимдеринен жыйылат.[5]

Укуктук фактыга карата болгон жеке адамдын көз карашы, ошондой эле жалпы коомдун мамилеси укуктук аң-сезимдин бийиктигине карата түптөлөт. Укуктук маданияттын, укуктук аң-сезимдин, коомдук пикирдин адамдын кылык-жоругуна укуктук акт катары тийгизген таасирин таанып билүү үчүн атуулдардын жүрүм-турумуна таасир бере турган факторлорду көрө билүү зарыл. Анткени, кылык-жорукту аныктоодо коомдук пикир ар дайым эле чечүүчү фактор болуп бере албайт. Башкача айтканда, адамдын аракети комдук пикир менен дайыма эле дал келе

бербейт. Бирок көп учурда коомдук пикир адамдын ишенимине ылайык түзүлөт. Ошондуктан, укук алкагында коомдук пикирдин таасиринен пайда болгон кылык-жоруктарды таап чыгуу өтө эле манилүү маселелерден.

Адамдын жүрүм-турумунун түшүндүрүлүшүндө анын керектөөгө ээ боло тургандыгы эске алынышы зарыл. Анткени, индивид тигил же бул шартта жаралган кырдаалга аралашууну чечип жатып, коомдук пикирдин өзүнө тийгизген таасирин сын көз менен карап көрөт да, өзүнүн маданиятынын деңгээлине түздөн-түз көз каранды болгон маселелерден арылууга бир топ ыңгайлуу болгон ыкмаларды эске алып, андан соң бир чечимге келет.

Ар бир адам кандайдыр бир түзүлүшкө ээ болот. Ал түзүлүш адамды ишмердүүлүк чөйрөсү аркылуу байланышырат.

Адамдын түзүлүшү социалдык факторлордун таасири алдында негизделет. Факторлордун бут тобуна юридикалык нормалар менен укук тууралуу коомдук пикирди кошууга болот. Индивиддин укуктук нормаларды өздөштүрүү процесси коомдук пикирдин алдында болгондуктан, коомдук пикир ал нормалардын өздөштүрүлүшүнө жана жеке инсандын түзүлүшүнө айланышына өбөлгө болот.

Түзүлүштүн түптөлүшүндөгү механизмдердин көпчүлүк белгилери социалдык факторлордун объективдешүү процессинин таасирине алып барат. Күндөлүк керектөөнү канааттандырууда келип чыккан тоскоолдуктарды жана андан субъект өзүнүн ишмердигин аргасыздан тыкыр карап чыгуу предметине айландырышы объективдешүү процессиндеги көрүнүш катары түшүндүрүлөт. Мындай тоскоолдуктардан арылыш үчүн ал адам өзүнүн кылык-жоруктарын башка бирөөнүн көзү менен карап, өзү баалай билиши керек.

Мисалы, акыл-эстин таасири сезилбей, индивиддик түзүлүштүн таасири менен кылык-жоруктардын келип чыгышы жеке адамдын керектөөсүн канааттандырууда эч кандай тоскоолукка туш болбойт.

Мындай учурда индивиддин өзүнүн түзүлүшүнө ылайык аракет кылат жана ошол эле учурда укуктук мыйзамдарды бузбайт. Ошол эле кезде индивиддик түзүлүштүн калыптануу процессинде жана юридикалык нормалардын сакталышында канчалык чоң роль ойногонуна карабай, укук тууралуу коомдук пикир эч кандай таасир бере албайт жана юридикалык натыйжа - түзүлүш талабына сыртта калат.

Мыйзам тарабынан тыюу салынган жана юридикалык нормалардын айрым талаптарына туш келген шартта өзүнүн ишмердигиндеги керектөөсүн канааттандырууда тоскоолдуктар келип чыккан кырдаалга ой жүгүртүп карай турган болсок, мындай учурда индивид укуктук нормаларды бузуу керекпи, же ал нормаларды сактоо керекпи деген татаал тандоонун алдында калат. Анын бул тандоосуна бир нече факторлор, алардын катарында коомдук пикир да өз таасирин тийгизет. Коомдук пикир индивиддик кылык-жоругунун бааланышында жана анын күнөөсүн аныктоодогу юридикалык натыйжанын колдонулушуна таасир бере алат. Индивиддин түзүлүшү юридикалык нормаларга карама-каршы келген учурда - чечим коомдук пикирдин таасири астында

кабыл алынып, анын түзүлүшү өзгөрүп кетиши мүмкүн. Эгерде, мындай процесс жүрбөй турган болсо, анда ал адам өзүнүн түзүлүшү менен аракетин улантат да, социалдык нормага дал келбеген кылмышкер катары таанылат. Анын аң-сезими, эрки мыйзам талаптарын өз чегинде сактоого мүмкүндүк берип, ага каршы тоскоолдуктар келип чыкпаса мындай жагымсыз көрүнүшкө туш болбойт.

Индивиддин жүрүм-турумун жөнгө салуудагы негизги эки ыкманы белгилей кетишибиз абзел:

- Айлана-чөйрөнүн өзгөрүшүндөгү чакырыктын жана коомдук пикирдин адамдын жүрүш-турушуна тийгизген таасири. Бул таасирдин астында адам индивидуалдык керектөөсүн жана өзүнүн түзүлүшүн өзгөртөт.

- Аң-сезимге таасир берүү менен жеке адамдын түзүлүшүнүн түптөлүшүнө салым кошуу. Индивиддик жүрүм-турумдун калыптануу процессинде коомдук пикир, биринчи кезекте, индивид жашаган коомдун тибине, ага ылайык белгилүү бир социалдык нормалардын түптөлүшүнө көз каранды. Эгерде, мындай учурда нормалар жалпы коом тарабынан түзүлсө, ал нормалар коомдогу мамилелерди коргоп жана жөнгө салып турса, ал элдин керектөөсүн канааттандырууга жөндөмдүү келип, көпчүлүк тарабынан зарылдык катары кабыл алынышы да, сакталышы да ыктымал.

Адамдын ар-бир кылык-жоругун - коомдо түзүлгөн кырдалга карата анын жасалган реакциясы деп түшүнүүгө болот. Ошондуктан, жашоо турмуш кырдаалы адамдын жүрүм-турумун аныктаган негизги фактор катары таанылат.

Адилет жана карезгөй мамилелерге карата мыйзам чегине ылайык аракеттенүү үчүн ар бир адам атайын укуктук билим ээ болушу керек.

Индивиддин канааттандырылган керектөөсүн жалпы коомчулук сөзсүз көзөмөлдөп турушу керек.

Ал эми коомдук көзөмөлдөп жүргүзүүнүн бирден-бир куралы укук болуп саналат.

Укук багытындагы өздөштүрүлгөн билим деңгээли адамдын жүрүм-турумундагы индивиддик билиминин мазмунуна болгон карым-катыштын белгиленишинен көрүнөт. Ырасында индивид мыйзам ченемдин жол-жоболорун жакшы билген күндө да, ага адам катары мыйзам чегин так сактап жүрө алат деп кепилдик берүүгө мүмкүн эмес. Бул жерден белгилей кетүүчү дагы бир өзгөчөлүк-өздөштүрүлгөн билимдин тереңдигине каандайдыр бир көрүнүшкө бериле турган эмоционалдык баа көз каранды болот.

Дал ушундай өзгөчөлүгү аркылуу укуктук аң-сезим, баарынан мурда, укуктук системанын шартына, абалына берилген анык бааны көрсөтөт. Ошондуктан, укуктук маданиятты укуктук аң-сезимдин жетишкен жогорку бийиктиги деп айтууга болот. Укуктук маданиятын жогорку деңгээли жана укукка жасалган позитивдик маанайдагы мамиле укуктук мамлекеттин белгиси болуп санаалат.

Колдонулган адабияттар:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. - 3т. - М., 1998.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М., 1999.
3. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. - Тбилиси, 1991.
4. Керимов Д.А. Культура и тех.законотворчества. - М., 1998.